

Kur'ân'da Cinsiyet Kalıpları: Sosyolengüistik Bir Yaklaşım*

Ahmad Khalil AZIZ**

Çev. Burhan SÜMERTAŞ***

Özet- Bu çalışmada sosyal, kültürel ve psikolojik açılardan Kur'ân'da cinsiyet kalıpları incelenmiştir. Ayrıca, Kur'ân'da toplumsal cinsiyetin teknik kullanımı da ele alınmıştır. Makaleye göre Kur'ân'daki toplumsal cinsiyet kalıplarının eril ya da dişil formda oluşları önemlidir. Yazarın temel kaygısı, toplumsal cinsiyet kavramının *tevhide* dayalı dünya görüşü ile *şirke* dayalı dünya görüşü biçiminde iki karşıt kutba bölündüğünü göstermektir.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, cinsiyet, kalıp, müzekker, müennes

Makalenin başlığındaki "toplumsal/kültürel cinsiyet (*gender*)¹" terimi cinsiyete bağlı sosyal, kültürel ve psikolojik olguları ifade etmektedir. Bu tarz bir

* Ahmad Khalil Aziz "Gender Patterns in the Qur'an: A Sociolinguistic Approach" *The American Journal of Islamic Social Sciences*, Fall 1995, Vol. 12, No: 3: 309-319.

** Güney Afrika Durban-Westville Üniversitesi.

*** Yard. Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi Eğitim Fakültesi DKAB Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ *Editörün Notu:* Dilimizdeki "cinsiyet" kavramı için sosyal bilimler literatüründe iki sözcük kullanılmaktadır. İlki "biyolojik cinsiyet" anlamında "*sexual*"; diğeri "toplumsal cinsiyet" anlamında "*gender*" sözcükleridir. "*Gender*" sözcüğü, sosyalleşme sürecinde kültürel olarak kazanılan cinsiyet(kimliğin)i ifade için kullanılmaktadır ancak, ülkemizde "*gender*"in bu anlamını doğrudan karşılayacak tek sözcüklü bir ifade maalesef henüz bulunamamıştır. Sözcüğün bu anlamı dilimizde "toplumsal cinsiyet" terimi ile karşılanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca "*gender*" kavramı dilbiliminde "cins, isim cinsi" ve/veya "bazı dillerde, isimlerin iki ve daha fazla sözcük gruplarına ayrıldığı (örneğin müzekker/eril, müennes/dişil, nötr gibi) bir sistem" anlamlarında kullanılmaktadır. Kısacası, dilimizde tek sözcükle ifade edilen cinsiyet kavramı İngilizcede iki sözcükle ve bir de dilbilimdeki anlamını katarsak üç nüansla kullanılmaktadır. Ki bu çeviride yazar tarafından bütün bu sözcükler kullanılmıştır. Bu nedenle çeviride, "*sexual*" sözcüğü "biyolojik cinsiyet" şeklinde, "*gender*" ise bazı yerlerde "toplumsal cinsiyet", doğrudan dilbilimsel anlamda kullanıldığı yerlerde ise "cinsiyet" şeklinde çevrilmiş fakat parantez içinde orijinali (*gender*) verilmiştir. Böylelikle okuyucunun, makalenin merkezinde yer alan cinsiyetle ilgili nüansları anlamasına imkân sağlanmıştır.

kullanım, davranış bilimlerinde ve toplum bilimlerinde yaygındır. Ayrıca bu terim, çok sayıda benzer olguyu içine alan isimlerin, gramatik anlamda belli bir tasnifini ifade ettiği dilbilimsel tartışmalarda kabul görmüş teknik bir anlama da sahiptir. Arap dilinde bir ismin cinsiyeti ile onun ifade ettiği anlamın cinsiyeti arasında bir bağ vardır. Bu bağ, biyolojik cinsiyetle ilgili olmayan nominal “erillik/müzekkerlik” ve “dişillik/müenneslik” vafına sahip sözcük grupları tarafından yansıtılmaktadır. Cinsiyet uyumunun direkt olarak verilen kavramdan ziyade, önceki toplumsal/kültürel cinsiyet tasniflerinden birisine bağlı olabileceği gerçeği de yukarıdaki bağı göstermektedir. Arapçaya dair başka bir analiz, sınıflandırma tabanlı isimlerdeki benzer bir uyumu ortaya koymaktadır ki bu da yalnızca hükmi olarak var olup sadece sembolik bir değer taşıyan grupların biyolojik cinsiyetle bir bağının bulunmadığı anlamına gelmektedir. “الله/Allah” ve “الملائكة/melâike” kelimeleri bu duruma bariz birer örnektir. Sonuçta, dilbilimsel teknik bir mefhum olarak cinsiyetin (gender), biyolojik cinsiyet ile hemen hemen bir ilgisi yoktur. Kur’ân’daki emirler genellikle eril formatta kullanılmakta olup, ilgili eylemi hem erkeklerin, hem de kadınların yapmasını ifade etmektedir. Bu da cinse özgü bir anlatım sistemini yansıtabilmektedir.

Bu düşünce ve fikirler makalenin içerik ve düzenini belirlemektedir. Aşağıdaki bölümler toplumsal cinsiyete ilişkin tevhid eksenli dünya görüşü² ile şirk eksenli dünya görüşünü³, “toplumsal/kültürel cinsiyet”in Kur’ân’da teknik bir terim olarak kullanılmasını ve cinse özgü anlatım konularını içermektedir.

² Bu kavram Muntasır Mir’den alınmıştır. O, kavramı şu şekilde tanımlamaktadır: *Tevhid*, Allah’ın vahdeti, yani bir’liği ve tek oluşu ilkesidir. Allah’tan başka ilah olmadığını ifade eden bu ilkenin davranışsal boyutu da vardır. Başka bir deyişle, Tevhidin belli davranışsal yansımalarının olması gerekmektedir. Kavram, içinde Allah’a yalnızca ilkesel bir inancı değil, aynı zamanda o inanca ait emirlere uyulması gerekliliğini de barındırmaktadır. Allah bütün insanları bir tek çiftten yarattığını (Nisâ, 4/1), sosyal ilişkilerinde ve iletişimlerinde daha faydalı olsun diye kabileler ve toplumlar haline getirildiklerini (Hucurât, 49/13) anlatmaktadır. Tevhid, insanlığın birliğini ve toplumun üyelerinin üzerlerine düşen görevlerinin yerine getirilmesini ifade etmektedir. Böylece tevhid ilkesi Müslüman toplum düzeninin esası olmaktadır. Bkz. M. Mir, *Dictionary of Qur’anic Terms and Concepts*, New York, Garland Publ., 1987, s. 137-138.

³ M. Mir’e göre *Şirk*: Kelime olarak “ortaklık/birliktelik” anlamına gelmektedir. Kur’ân bağlamında terim, Allah ile birlikte başka varlıkları ya da nesnelere ortak görme veya O’na ortaklar/rakipler yakıştırma eylemine işaret etmektedir. Kur’ân şirki ve onun bütün çeşitlerini çirkin görmektedir. Şirk temsili (simgeler, putlar, heykeller ve resimler), imanî (diğer varlıkların Allah’ın özüyle ilintili olduğu inancı), davranışsal (Allah’tan başka varlıklara veya güçlere hizmet etme) boyutlarda tezahür edebilmektedir. Kur’ân’a göre şirk, temelden yoksundur. Bkz. *a.g.e.* s. 99-100.

Cinsiyete (Gender) İlişkin Tevhid Eksenli Dünya Görüşü

Kur'an'da aşağıdaki iki *edimsel eyleme*⁴ göz atılabilir:

وَأَنَّهُ خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى : *Ve O, iki çifti yani, erkeği ve kadını yarattı* (Necm, 53/45).

وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى : *Erkeği ve dişiği yaratana and olsun* (Leyl, 92/3). Bunlar cinsiyet farklılıklarını işaret eden pek çok ifadeden sadece ikisidir. Kur'an bağlamında -sosyolengüistik konteks açısından- cinsiyet farklılıkları insan hayatının asli unsurlarıdır. Bu nedenle, aynı özelliğin Kur'an Arapçasına aksettirilmiş olması hiç de şaşırtıcı değildir. Arapçadaki toplumsal/kültürel cinsiyet kalıpları, cinsiyetin ifade ettiği kesin bazı dilbilimsel kullanım farklılıklarını yansıtmaktadır. Özellikle, bu yapılar Kur'an'ın dünya görüşü tarafından desteklenmemekte ve onaylanmamaktadır. Bu dünya görüşüne göre Allah bir'dir, eşsizdir, zamandan, mekândan ve cismâniyetten münezzehtir. Sonuç olarak, Allah'ın cinsiyet yönüyle kategorize edilebileceği asla düşünülemez.

Cinsiyete (Gender) İlişkin Şirk Eksenli Dünya Görüşü

İslam öncesi Araplar, aşağıdaki ayetlerde görüldüğü gibi, dişil/müennes cinsiyet özelliğini hakiki anlamda Allah'ın yanı sıra edindikleri ortaklarına ve rakiplerine tahsis etmişlerdi (Necm, 53/19-23).

أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ (١٩) وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ (٢٠) أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ (٢١) تِلْكَ إِذًا وَاسْمَةٌ زَبِيرَىٰ (٢٢) إِنَّ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءُ سَبَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ

“Şimdi gördünüz mü Lât ve Uzâ'yı, üçüncüleri Menât'ı. Erkekler sizin de, kızlar mı Allah'ın? İşte bu haksız bir taksim. Bunlar sizin ve babalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında bir delil indirmedir...”

Kur'an'da Necm, 53/27'de İslam öncesi Arapların melekleri dişi olarak düşündükleri belirtilmektedir:

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيَسْمَعُونَ أَلْمَامِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنثَىٰ (٢٧)

“Ahirete iman etmeyenler melekleri dişi isimleri atfederler...”

Putperest Arapların eşlerini ve kız çocuklarını Allah'a isnad etmeleri oldukça saçma ve çelişkili⁵ bir durumdur. Onlar meleklerin cinsiyet (*gender*) sahi-

⁴ Bu makale bağlamında *edimsel eylem* (illocutionary act) bir Kur'an ayetini ifade etmektedir.

bi olduklarını ve Allah'a hizmet ettiklerini düşünüyorlardı. Oysa İslamî tevhid görüşüne göre, melekler cinsiyet (*gender*) sahibi varlıklar değillerdir. Öte yandan Kur'ân, beşerin kutsallık konumuna yüceltip değer yüklediği yanlış semboller hakkında okuyucularının dikkatlerini çekmektedir: Bu durumda Kur'ân putperestliğin üçlüsü olan Lât, Uzzâ ve Menât'taki inançsızlık imajına vurgu yapmaktadır. Kur'ân'ın söz ettiği gibi eski Araplarda bu üç ilâhenin/tanrıçanın yanı sıra, meleklerin "Tanrı'nın kızları" olduğu anlayışı da mevcuttur. Bunu da Kur'ân'da görmek mümkündür (Nahl, 16/57):

وَيَعْلَمُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهَا وَهِيَ مَا يَشْتَهُونَ (٥٧)

"Ve onlar kızları Allah'a (Haşa!), çok istediklerini de kendilerine mal ediyorlar."

İslam öncesi Araplardaki Allah'ın kız çocuklara sahip olduğu, kutsal üçlü ilâh veya dişi melek inancı Kur'ân'ın beyanlarıyla uyuşmamaktadır. Kur'ân, Allah'ın her bakımdan mükemmel olduğunu bildirmektedir.

Allah'ın kızları olduğuna inanmalarına rağmen, İslam öncesi Araplar kendi kızlarını hor görüyor ve çoğu zaman onları diri diri toprağa gömüyorlardı.⁶ Nitekim bu durum Kur'ân'da Nahl, 16/58-59 ve Abese, 81/8-9'da kayıt altına alınmaktadır:

وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (٥٨) يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (٥٩)

"Onlardan biri bir kız çocuğu ile müjdelendiğinde yüzü simsiyah kesiliyordu. Verilen müjdenin kötülüğünden dolayı toplumlarından gizleniyorlardı. Hakaret üzere onu tutsa mı, yoksa toprağa mı gömse?. Aman, ne kötü hüküm veriyorlar!.."

Burada çok önemli bir nokta da, ... وَهِيَ مَا يَشْتَهُونَ ... :... ve onlara çok iştah duydukları şey vardır... (Nahl, 16/57) ifadesinde dile getirilen tutumlarıdır. Bu durum ise, putperest Arapların küçümsedikleri dişi nesli Allah ile ilişkilendirmeye çoktan hazır olduklarını göstermektedir.⁷

Kur'ân'da Abese, 81/8-9'da İslam öncesi kız çocuklarını öldürme geleneği dile getirilmektedir:

⁵ Kur'ân Nahl, 16/57-59 ve 62. Allah'ın "kızları" şeklindeki isimlendirme için bkz. M. Esed, *The Message of the Qur'an*, Gibraltar, Dâru'l-Endülûs, 1980, s. 814.

⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Kahire, Dâru's-Şürûk, (I-VI). 1977, III, 148; Esed, *The Message*, s. 402; M. Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, (I-X), X, 296.

⁷ Kutub, *Fî Zılâl*, III, 149; Esed, *The Message*, s. 403, Rıza, *Tefsîr*, X, 297.

وإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ (٨) بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ (٩)

“Ve canlı olarak öldürülen çocuğa ‘Hangi suç yüzünden öldürüldün?’ diye sorulduğunda...”

Bu geleneğin iki sebebi vardı: Birincisi kadın nüfusundaki artışın erkeklerle ekonomik bir yük getirebileceği endişesi idi. İkincisi ise, düşman kabileler tarafından elde edilen kadınlar yüzünden küçük düşen ailenin ve kabilenin onurunun kırılması endişesi idi. Çünkü bu durum çoğu zaman kadınların, kendilerini yakalayanları öz kabile mensuplarına tercih etmeleri ile sonuçlanmaktaydı.

Kur'ân inmeden önce kız çocuklarını canlı canlı gömme geleneğinin en önemli muhalifi Amr ibn Nufeyl idi. Bu zat Ömer b. el-Hattâb'ın kuzeni ve Hz. Muhammed'in yüksek maneviyatlı bir müjdecisi idi.⁸ O, Hz. Muhammed'e ilahi görev tevdi edilmeden kısa süre önce ölmüştü.⁹ Şair Ferezdak'ın büyük babası olan ve aynı zamanda İslam'a giren Şa'sa ibn Nâciye et-Temîmî ölümüne mahkûm edilmiş kız çocuklarının kurtarıcısı olarak haklı bir şöhrete sahip olmayı başarmıştı. İbn Hallikân¹⁰ bu zatın, ailelerine fidye ödemek suretiyle otuz kadar kız çocuğunu kurtardığını nakletmektedir.¹¹

Allah, Kur'ân'da bu ve benzer ifadelerle kadın düşmanlığını ve ona götüren etkenleri bizzat kınamaktadır. Kur'ân'ın bu tarz ifadeleri, İslam öncesi Arapların Tanrıyı ifade için tercih ettikleri toplumsal/kültürel cinsiyet kalıplarını da reddetmektedir. Kur'ân'ın bu tarihsel olaylara veya geleneklere yaptığı referanslar, belli bir ferдин cinsiyetiyle ilişkili spesifik sosyal, kültürel ve psikolojik olguların oldukça ötesindedir.¹²

⁸ Esed, *The Message*, s. 403; el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Kitap: Fedâilü Ashâbi'n-Nebiyi, Chicago, Kazi Publications, 1976.

⁹ Esed, *The Message*, s. 403; *Fethu'l-Bârî*, II, 212.

¹⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zemân*, (I-IV), Kahire, Dâru'l-Kütüb, II, 197; Esed, *The Message*, s. 403.

¹¹ Esed, *The Message*, s. 933.

¹² R. Lakoff, *Language and Woman's Place*, New York, Harper & Row, 1975, s. 178-183; B. Thome and N. Henley, *Language and Sex: Difference and Dominance*, Rowley, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1988, IV, 289.

Cinsiyetin (*Gender*) Teknik Kullanımı

Daha önce işaret edildiği gibi “toplumsal/kültürel cinsiyet (*gender*)” teriminin dilbilimsel tartışmalarda inkâr edilemez teknik bir statüsü vardır. Bu durum, isimlerin dilbilimsel olarak sınıflandırılmasına işarettir. Bir ismin cinsiyeti ile o ismin ifade ettiği mananın cinsiyeti arasındaki uyumun çok yaygın bir durum olması nedeniyle Arapça, büyük ölçüde “cinsiyet (*gender*)” ayrımını ifade eden bir dildir. Bununla birlikte genel olarak, Arapça dilbilimindeki toplumsal/kültürel cinsiyet tartışmaları, “doğal cinsiyet (*natural gender*)” ile “gramatik cinsiyeti (*grammatical gender*)” anlama ihtiyacı üzerinde odaklanmıştır. Bu durum Kur’ân’a da yansımıştır.¹³

Doğal Cinsiyet (*Natural Gender*):

Doğal cinsiyet, gerçek dünya varlıkları ile mevcut ifadelerin cinsiyetine işaret eden unsurlardaki sistemdir: المرأة=المرءة/الرجل : *erkek- kadın* veya النساء=الرجال : *erkekler = kadımlar*. Bu sistem, gramatik cinsiyet ile ima edilen şeylerin cinsiyeti arasında gerekli bir ilişkiyi ortaya koyar ki eril/müzekker, ya da dişil/müennes formlarla belirtilmektedir (Arapçada cinsiyet konusunda nötr bir yapı yoktur). الله / Allah ve ملكة / Melâike kelimeleri, doğal cinsiyet veya biyolojik cinsiyet kalıplarına sahip değildir. Arapçada cinsiyetsiz bir yapının olmayışı, beraberinde bir problemi de getirmektedir: Nötr bir yapı bulunmamakla birlikte *Allah, melekler* ve *büyük bir cansız varlıklar sınıfı* doğal cinsiyet sahibi olarak da kabul edilmemektedir. Peki, ne yapılmalı? Görüyoruz ki geliştirilen çözüm, her ne kadar erkek ya da dişi varlıklar olmasalar da, onları gramatik bir cinsiyet olarak kabul etmektir.

Gramatik Cinsiyet (*Grammatical Gender*):

Gramatik cinsiyette nesnenin veya anlamının biyolojik cinsiyeti ile ilgili olarak yapılacak bir şey yoktur. Çünkü gramatik cinsiyetin ana görevi, bir cümledeki unsurlar arasında var olan dilbilgisel bağlantılara dikkat çekmektir. Sonuç olarak, gramatik cinsiyet ile ima edilen şeylerin biyolojik cinsiyeti arasında zorunlu bir bağlantıdan söz edilmemektedir. Arapçanın oldukça karmaşık¹⁴ bir yapıya sahip olan gramer sistemi, belirli ve istisnâî bir durumda böylesi isimlere çok özel bir cinsiyet tahsis etmektedir.

¹³ el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-Lüğa ve'l-Edebi ve'n-Nahv ve't-Tefsîr*, Riyad, Dâru'l-Fikr, 1898, s. 343; ez-Zemahşerî, *Kitâbü'l-Mufasssal fi'n-Nahv*, London, Trübner, 1879, s. 129.

¹⁴ Sibeveyh, *el-Kitâb*, (I-II), Haydarâbad, India, Dâiratü'l-Ma'ârif, 1899, s. 566, İbn Hacîb, *Kâfiye*, Deoband, India, İzâziyah Pres, 1955, s. 133; W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, (I-II), Cambridge, UK: Cambridge University, 1967, II, 147; A. Hasan, *en-Nahvü'l-Vâfi*, (I-IV), Kahire, Dâru'l-Ma'ârif, 1983, II, 259; İbn Mâlik, *Elfiye*, (I-IV), Beyrut, el-Mektebetü'l-Aşriyye, 1990, s. 293.

Allah söz konusu olduğunda *Allâh* kelimesi eril/müzekker bir isim olarak ele alınır. Böylece bütün sözde isimlerin ve Allah'ı niteleyen isimlerin (Örneğin: الرَّحْمَن/Rahmân, السَّمِيع/Semî', الْقَدِير/Kadîr) dilbilgisel açıdan eril / müzekker oldukları kabul edilmektedir. Kur'ân, üçüncü şahıs zamirlerini öngönderimsel (*anaforik*) ve artgönderimsel (*kataforik*) referanslar için kullanmaktadır: *اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ*: *Allah'tan başka ilah yoktur, sadece O vardır!* (Bakara, 2/255). Bu cümlede *هُوَ* en başta geçen Allah isminin yerine kullanılmaktadır. Bununla birlikte *هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ* *O Allah'tır* (İhlâs, 112/1), cümlesindeki *هُوَ* ise ardından gelecek Allah ismini işaret etmektedir. İkinci şahıs zamirleri de Allah söz konusu olunca erkek olarak kabul edilmektedir: *إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ*: *Şüphesiz ki Sen her şeyi işiten ve bilensin* (Bakara, 2/127). Yine aynı durumu şu ifadede de görmekteyiz: *إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ*: *Şüphesiz ki Sen tövbeleri çok kabul edensin ve çok merhametlisin* (Bakara, 2/128). Bu cümlelerdeki ikinci şahıs olan *أَنْتَ*, Allah'ı belirtmekte ve erkek olarak kabul edilmektedir.

Kur'ân'da Allah'la ilgili olan bütün fiil formları da eril/müzekker formatta gelmektedir. Emir olarak: *اهْدِ* (*ulaştır*, Fatiha, 1/6), *مَازِي* fiil olarak: *خَلَقَ* (*Allah yarattı*, Bakara, 2/21), *جَعَلَ* (*kıldı*, Bakara, 2/22), *أَنْزَلَ* (*Allah indirdi*, Bakara, 2/26), muzâri fiil olarak: *لَا يَسْتَحْيِي*: (*Allah küçük görmez*, Bakara, 2/26), *يُضِلُّ*: (*Allah yol verir*, Bakara, 2/26). Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Kısaca, Kur'ân bağlamında *Allâh* kelimesi ve O'nun ifade edildiği her şey gramatik açıdan erkek olarak kabul edilmektedir. Bu tarz değerlendirme yaygındır ve kendiliğinden oluşmaktadır. Çünkü Allah'la ilgili dilbilimsel yapılar, aşkın Yüce Varlık ile fiziksel bir örtüşme içinde değildirlir.¹⁵

Meleklerin Cinsiyeti:

مَلَائِكَةٌ: *Melekler* terimi *مَلَك* / *مَلَكَةٌ* kelimesinin kuralsız çoğuludur (*cem'i mükesser*). Arapçada kuralsız çoğul normalde gramatik yönden dişi/müennes isim olarak kabul edilir. Zira doğal toplumsal cinsiyet açısından erkek cinsiyet açıkça belirtilmiyorsa uyum çok önemlidir. Örneğin: *مَدُنٌ كَبِيرَةٌ*: *Büyük şehirler* (ifadesinde iki kelimenin uyum açısından müennes olduklarına dikkat etmek gerekmektedir.) Bununla beraber ilk dönem klasik Arapçada, bilhassa şiirde, ikinci isim erkek cinsiyete atıfta bulunmadığı sürece kırık çoğul sıfatlar kırık çoğul isimlerle birlikte yer alabiliyordu. *عُلُومٌ شِعَابٌ*: *Zor ilimler tamlamasında da uyum görülmektedir. İslam öncesi Araplar, melekleri Allah'ın kızları (الْمَلَائِكَةُ بَنَاتُ اللَّهِ) ola-*

¹⁵ A. R. Nu'mânî, *Lügatü'l-Kur'ân*, (I-VI), Delhi, el-Cem'iyeye Pres, 1962, II, 132; H. M. Dâmegânî, *Kâmûsü'l-Kur'ân*, Beyrut, Dâru'l-Malâyîn, 1983, s. 349-350.

rak kabul ederlerdi.¹⁶ Bu nedenle Kur'ân, (kırk çoğul olmasına rağmen) eril/müzekker yapıyı onların yanlış tutumlarına işaret etmek için kullanmaktadır (Bakara, 2/30-34):

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُنْسِفُ فِيهَا الدَّمَاءَ وَيَنْفِكُ الدَّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (٣٠) وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٣١) قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (٣٢) قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ (٣٣) وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ (٣٤)

“Hatırla, Rabbin meleklere ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar (erkek) da ‘Biz seni hamd ile tesbih edip büyüklüğünü takdir ediyorken sen, orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birilerini mi yaratacaksın?’ demişlerdi. Bunun üzerine O, onları (erkek) uyarmak amacıyla şöyle dedi: ‘Ben sizin (erkek) bilmediğinizi bilirim’. O, Adem’e bütün eşyaların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere arz etti ve onlara (erkek) şöyle dedi: ‘Eğer haklısanız (erkek) bunların isimlerini bana söyleyin (erkek)’. Onlar (erkek) cevap verdiler: ‘Seni tenzih ederiz! Senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz ki sen, her şeyi bilersin, hikmet sahibisin.’ O Adem’e döndü ve şöyle emretti: ‘Ey Adem! O eşyaların isimlerini bunlara (erkek) bildir.’ Adem onlara (erkek) isimleri haber verince Allah meleklere şöyle dedi: ‘Ben size (erkek) göklerin ve yerin sırlarını bilirim, açığa vurduklarınızı (erkek) ve gizlediklerinizi (erkek) de bilirim diye söylememiş miydiniz?’ Hatırla, meleklere ‘Adem’e boyun eğin (erkek)’ diye emretmiştik de onların (erkek) tamamı boyun eğmişti fakat İblis boyun eğmemişti”

Metindeki *قَالُوا*, *كُنْتُمْ*, *صَادِقِينَ*, *أَنْبِئُونِي*, *تَعْلَمُونَ*, *فَسَجَدُوا*, *تَكْتُمُونَ*, *تُبْدُونَ*, *لَكُمْ*, *تُبْدُونَ* gibi lügavi unsurların tamamı eril/müzekker formdadırlar. Çünkü gramatik yapı ile varlıkların (melâike) işaret ettikleri manalar arasında dilbilimsel bir uyum yoktur. Fakat Kur'ân'da bunların böyle kullanılması da tamamen müşriklerin çok tanrılı dünya görüşlerini kınamak içindir.¹⁷ Bu tarz kullanımlarda eril/müzekker yapıya yer verilmesi, Allah'ın ortaklarının/rakiplerinin da erkek oldukları manasına gelmez. Bu yalnızca ihtiyarî bir belirleme olup, Kur'ân geleneğine uygunluk göz önünde bulundurulmaktadır. İslam öncesi Arapların kadın düşmanlığı şeklinde tezahür eden yanlış tutumlarının ortaya konması amaçlanmaktadır. Kur'ân'ın nadir olarak da bu genellemenin dışına çıktığı olur ve melâike teri-

¹⁶ Celâlüddîn-Celâlüddîn, *Tefsîru'l-Celâleyn*, (I-II), Kahire, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1952, s. 197.

¹⁷ Bkz.: 2. dipnot

mini tekil-dişil/müfred-müennes isim olarak kullanmaktadır: ... تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ...: ...onu (tabutu/kutuyu) melekler taşıyor... (Bakara, 2/248).¹⁸

Cinsiyete Dayalı Anlatım Sistemi

Arapça konuşanlar genel konuşacakları veya belli bir topluluğa hitap edecekleri zaman, bir gelenek olarak cinsiyete özgü kalıplardan erkek formunu kullanırlar. Haddi zatında Kur'ân da okuyucularına böyle bir anlatım sistemi sunmaktadır. Kur'ân bu durumlarda daha çok gramatik yapıyı dikkate almaksızın belirsiz/nekre erkek formlarını kullanmaktadır. Örneğin: hilekâr, engelleyen, yazan, etkileyen, iddialı veya bildiren gibi genel anlamlı ifadelerde olduğu gibi. Zamirleri وَأُولَئِكَ ve هُمْ olan كَفَرُوا ve كَذَّبُوا fiilleri ve ism-i fâil olan خَالِدُونَ kelimesinin hepsi biçimsel olarak eril/müzekkerdir. Asıl amacı aldatmanın ve gerçeği reddetmenin akıbeti konusunda bütün erkek ve kadın okuyucuları ve dinleyicileri uyarma olmasına rağmen, bunların tamamı eril/müzekker yapıda gelmektedir. Doğrudan emir bildiren kelimeler أَقِيمُوا: *ayakta tutun* [ibadet edenler], اتُوا: *verin* [zekât], ارْكَبُوا: *eğilin* ve ismi-i fâili الرَّكَّابِينَ: *eğilenler* hepsi eril/müzekkerdirler ancak, kullanımları geneldir. Diğer bir ifadeyle kullanım, hem erkekleri hem de kadınları içermektedir. Bunun gibi Kur'ân'da Bakara, 2/168 ve 172. ayette كَلُوا: *yişiniz* kelimesi yapı itibariyle eril/müzekkerdir. Yine Kur'ân'da Bakara, 2/172, 178 ve 183. ayetlerde nidâ olan يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا: *Ey iman edenler!* ifadesi eril/müzekker formatta olmakla birlikte geneli ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Yine nidâ olarak kullanılan يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا: *Ey inkâr edenler!* ifadesinde de aynı şey geçerlidir. Kur'ân'da Bakara, 2/173'te yer alan حَرَّمَ عَلَيْكُمْ: *O, size haram kıldı* cümlesindeki كُمْ zamiri eril/müzekker gelmiştir, ancak kadınları ve erkekleri kapsayan genel bir yapıya sahiptir. Zamirin bir başka kullanımı olan حَبِّبْ عَلَيْكُمْ: *O, size farz kıldı* cümlesinde tamlayan durumundaki كُمْ zamiri de aynı durumu ifade etmektedir (Bakara, 2:178, 180 ve 183). Zira buradaki zamir erkek ve kadın muhataplardan belli eylemleri yapmalarını veya ilgili eylemlerden kaçınmalarını istemektedir. Kur'ân'ın bütünündeki bu tarz edimsel eylemleri analiz etmek mümkündür. Fakat bu makalede Kur'ân'dan seçilmiş az sayıda örneklere yer verilmiştir.

Burada verilen örnekleri aktüel açıdan daha fazla incelersek, insan onların tamamen öncelikli ve belirsiz olduklarını görür (yani nötr mana ve nötr etki). Ancak dişil formun kullanıldığı her zaman, kelime belirli olur ve istisnâi veya belirli mana ve etkiye sahip olur. Bu belirli formlar genel anlatım içinde

¹⁸ el-Kurtubî, *Tefsîr*, 1988, II, 136.

kullanılamazlar. Örneğin; وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ: *Anneler (kadın) çocuklarını emzirsinler (kadın)* (Bakara, 2/233) ifadesindeki isimlerin ve fiilin müennes yapıları dikkat çekicidir. Açıkta ki bu emzirme görevini yerine getirmek için sadece kadınlar biyolojik ve fiziksel yönden donanımlıdır. Erkekler böyle bir fiili gerçekleştirmeye müsait olmadıkları için ayette müennes formun kullanılması tamamen yerindedir. Aynı durum حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ: *Temiz oluncaya kadar* (Bakara, 2/222) ve فِإِذَا تَطَهَّرْنَ: *Kendilerini yıkayıp temizlendiklerinde* (Bakara, 2/222) ifadelerinde de söz konusudur. Buradaki fiiller, hayzın kadına has biyolojik sürecine ilişkin hükümler bağlamında ortaya çıkmıştır. İddete (boşandıktan sonraki bekleme süresi) ilişkin hükümler bağlamında Kur'ân وَالْمُطَلَّاتُ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ: *Boşanan kadınlar, kendilerini gözeterek, üç dönem beklemeleri gerekir* (Bakara, 2/227) ayetindeki hükmü şart koşmaktadır. Bu direktif sadece kadınlar içindir. Zaten Kur'ân isimlerin, zamirlerin ve fiillerin müennes yapılarını bir gramer kuralına uygun olarak kullanmaktadır. O kural da müennes yapının belli veya istisnâî bir durumu ifade etmek için kullanılacağını bildirmektedir.¹⁹

Arapçada isimlerin ve sıfatların ayırd edilmelerinin bir yolu da müzekker ve müennes yapıların son ek alarak kullanıldıklarının bilinmesidir. Böyle olmadığı durumları, kuralın işlemediği kullanımları görmek de mümkündür. Şu kelimeleri örnek olarak gösterebiliriz: نَاهِدٌ: *şişmiş göğüsleri olan*, فَاعِبٌ: *hamile*, كَاسِرٌ: *kısır*, حَامِلٌ: *hamile*, فَاعِبٌ ve نَاهِدٌ: *şişmiş göğüsleri olan*, حَائِضٌ: *hayızlı*, طَائِقٌ: *boşanmış*, مُرْضِعٌ: *emziren*. Eğer kelime hemen başlayacak bir işi veya devam ettirilecek belli bir eylemi işaret etmek için kullanılıyorsa, o zaman dişil/müennes yapı kelimenin sonundaki takı açıkça görülmektedir. Şu ifadeler de bunun örnekleridir: هِيَ حَائِضَةٌ الْيَوْمَ: *O bugün hayızlıdır*, يَوْمَ تَرُؤْنَهَا نَذَاهٌ: *O gün sen emziren her kadının emzirdiğini önemsemez olduğunu görürsün*.²⁰

Bazı özel durumlar da mevcuttur. Mesela Kur'ân, erkeklere ve kadınlara münferiden işaret ederek, onlara, kendi gramer yapılarına uygun olacak şekilde yer vermektedir. Bu özelliğiyle de nominal tutumundan ve teâmülünden ayrı hareket etmektedir. (Mâide, 5/38):

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٣٨)

“Hırsızlık yapan erkek (es-sâriku) ve kadının (ve's-sârikatü) ellerini kesin...”

(٢) الرَّائِيَةُ وَالرَّائِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

¹⁹ ez-Zemahşerî, *Kitâb*, s. 394.

²⁰ Wright, *Grammar*, II, 147.

“Zina yapan kadın (ez-zâniyât) ve zina yapan erkeğin (ez-zânî) her birine yüz sopa vurun...”(Nûr, 24/2)

Bu biçimsel örgünün amacı, Kur'ân'ın adalet sisteminde yer alan ceza hukukunun suçlunun toplumsal/kültürel cinsiyetine dayalı bir ayırım gözetmediğine vurgu yapmaktır. İster erkek olsun ister kadın, her suçlu eşit olarak cezalandırılmalı ve hukuk mümkün olduğunca geniş tabana yayılmalıdır. Aynı biçimsel örgü Nûr, 24/26'da da görülmekte olup, evlilikteki denklik ve zıtlığın sonuçlarına vurgu yapılmaktadır:

الْحَيَّاتُ لِلْحَيَّاتِ وَالْحَيَّاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (٢٦)

“Kötü kadınlar (el-habîsât) kötü erkeklere (el-habîsîn) layıktırlar. Kötü erkekler (el-habîsûn) de kötü kadınlara (el-habîsât) yaraşır. İyi erkekler (et-tayyibûn) iyi kadınlar (et-tayyibât) içindir. İyi erkekler (et-tayyibûn) de iyi kadınlar (et-tayyibât) içindir...”

Bu ifadeler evlilik huzuru ve uyumunun (daha geniş anlamıyla sosyal ve ahlakî uyumun) yalnızca iki bireyin denk olması durumunda gerçekleştirilebileceğini vurgulamaktadır. Şayet durum böyle cereyan etmezse, sosyal ve ahlaki gerginliğin meydana gelmesi kaçınılmazdır.

Özet ve Sonuç

Bu çalışmada sosyal, kültürel ve psikolojik olarak temellendirilmiş “erkek” ve “kadın” kategorileri bağlamında Kur'ân'da cinsiyet (gender) konusunu incelemiştir. Ayrıca, Kur'ân'da cinsiyetin (gender) teknik kullanımı ile ilgili sorun da ele alınmıştır. Yazarın temel kaygısı cinsiyet kavramının teohide dayalı dünya görüşü ile şirke dayalı dünya görüşü biçiminde iki karşıt kutba bölündüğünü göstermektir. İlk zamanlarda Câhiliyye Araplarında Allah'ın ve meleklerin biyolojik ve doğal cinsiyete sahip olmadıkları görüşü hâkim iken, daha sonraları meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanılmaktaydı. Halbuki bu görüşün taraftarları bile, kız çocuklarını öldürmenin yaygın olduğu bir durumda konuşmalarında müzekker kalıpları kullanmayı tercih ediyorlardı.

Arapçada cinsiyetin (gender) teknik kullanımı gramatik ve doğal olmak üzere iki şekilde sınıflandırılabilir. Bu iki kategoriden her birisi eril/müzekker ve dişil/müennes olarak da alt dallara ayrılmaktadır (Arapçada nötr bir kullanım yoktur). İsimler, sıfatlar, ism-i fâiller ve fillerle ilgili olarak Allah'ın ve meleklerin cinsiyetine dikkat çekilmektedir. Allah'ın ve meleklerin cinsiyetine dair bilgi ve kullanımlar, geleneklerce tayin edilmektedir. Cinsiyet formları bir cümledeki

sözcüklerin zorunlu olmayan ve sebepsiz ilişkisinin bir sonucudur. (İsimler ve sıfatlar arasındaki uyum gibi). Sorun gibi gözükken söz konusu birey ya da işaret edilen nesnenin cinsiyeti ile ilgilenmeye gerek yoktur.

Bir toplumda *doğal* cinsiyet (*gender*), gerçek dünya varlıklarının / kişiliklerinin cinsiyeti anlamına gelmektedir (erkek: kadın). Kültürel inançların ve değerlerin taşınmasında önemli bir araç olarak dil, erkek-kadın ilişkileri üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Dil aracılığıyla iletilen tutumlar ise ya statükoyu güçlendirir ya da onu değiştirecek bir faktör olabilir. Kur'an öncesi dönemden beri, klasik Arapça erkeklerin özel, kadınların ise ikinci sınıf oldukları inancını iletmektedir. Dolayısıyla erkek hâkimiyeti eşyanın doğal düzeninde mevcut gözükmektedir. Kur'an ise, erkeği ve kadını tam üstünlük basamağında buluşturarak bu anlayışı çürütmüştür. İsmi cinsiyeti doğaya değil, tamamen kültüre tekabül eder, çünkü onun doğal yönü cinsel farklılaşmayı ifade eder ki eskiden beri beşeri sosyal ilişkileri sınıflandıran ve anlamlandıran farklılıkların oldukça detaylı kültürel yapısı, bu cinsel farklılığın yani biyolojik ve fizyolojik farklılığın üzerinde dengesini bulur.

Cinsel farklılıklar anlamlı görüldüğünde, biz kendimizi biyolojik cinsiyetten ziyade toplumsal cinsiyetin (*gender*) alanı içinde bulunuruz. Bu biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayırım üzerinde ısrar etme meselesi, kültürün değişebilir olduğunu, ancak insan fizyolojisinin değişemeyeceğini göstermektedir. Kur'an bu hususun bariz bir örneğidir. İslam öncesi Araplarda şirke dayalı dünya görüşünün yerini, Kur'an'ın tevhide dayalı dünya görüşü almıştır. Erkek veya kadınların "temelde" ne olduğuna, mahiyetine dair tartışmalar -müzekker veya müennes olmaları hususundaki tartışmalar da dahil- cinsiyet (*gender*) farklılıklarının "sadece doğal" olmasını haklı çıkarmaktadır. Beşeri ve delalet edici bir ayırım olan gramatik cinsiyet, her iki cinsiyet için insan haklarının mutlak eşitsizliğini ifade etmez. Aksine, iki biyolojik cinsiyet arasında fonksiyonel farklılıkların olduğu anlamına gelmektedir. Böyle olmasında biyolojik ve fizyolojik faktörler mevcuttur. Kur'an Arapçasının üslup çeşitliliğinde bu özellik bolca yer almaktadır.